

Pintér Tibor

Az európai integráció – gazdasági és politikai alapú elméleti megközelítések

The European Integration – Economic and Political Approaches

Összefoglalás

Az európai integráció fejlődésének alapjaival a közgazdaságtan és a politológia is foglalkozik. Napjainkban mélyreható változások tapasztalhatóak az Európai Unió életében, a közös értékalapokra építő szervezet belső és külső válságjelenségekkel szembesül. Jelen tanulmány az integrációval foglalkozó elméleti megközelítéseket két nagyobb csoportba sorolva mutatja be, azzal a céllal, hogy rámutasson az integrációs folyamat összetettségére.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F02, F15, P16, P25

Kulcsszavak: integráció, bővítés, intézményi alapok, válság, föderalizmus, funkcionálizmus

Summary

The basics of the development of European integration are to be found in Political Science as well as in Economics. Nowadays, profound changes are experienced in the life of the European Union. An organisation built on common values, it is facing internal and external crisis phenomena. This study is intended to present the integra-

tion theories in two major groups. Theories based on economic and political issues may contribute to the understanding of the complex problem.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F02, F15, P16, P25

Keywords: integration, enlargement, institutional bases, crisis, federalism, functionalism

BEVEZETÉS

Az integrálódás kifejezés elsődleges jelentése az Idegen szavak szótára alapján egységülés, beilleszkedés, egyes részek egyesülése egy egésszé. Mindezek mellett beolvasztást, hozzácsatolást is jelent, amely jelentéstartalom az adott szervezet – jelen esetben az Európai Unió és annak elődei – esetében az új tagok felvételét, a tagállamok integráns¹ részévé tételét is jelentheti. A későbbiekben ez utóbbi jelentéstartalomnak megfelelően utalok a fogalomra, és ebben az összefüggésben használom azt. Az integráció a folyamatnak vagy részfolyamatnak a befejezését is jelenti.

A klasszikus értelemben vett integrációelméletek arra keresik a választ, hogy milyen törvényszerűségek találhatók az Európát újra egységessé tenni kívánó politikai és tudományos erők mögött (Bóka, 2001). Ezekben az elméletekben kiemelt szerepet kapnak a gazdasági erőforrások hatékony elosztásának és eloszlásának fontosságát hangsúlyozó, neoklasszikus gazdaságtani módszertant maguknak valló irányzatok, amelyek azt feltételezik, hogy a gazdasági teljesítmény együttes, az alkotó országok mindegyikére vonatkozó emelkedése magával hozza a társadalmi struktúrák közeledését és a kulturális értékek kölcsönös elismerését is (Bache et al., 2011).

Mindezekkel szoros kapcsolatban állnak azok az iskolák, amelyek az integráció kezdeti szakaszában kaptak nagyobb nyilvánosságot és pragmatikus² megnyilvánulási lehetőséget. Ezek azt mondják ki, hogy a kontinens történelmének második világháborút követő szakaszában szükség volt egyfajta politikai egységhangulat kialakítására. Ennek volt az első lépése az, hogy a német és francia kontinentális nagyhatalmi szembenállást tompították a védelmi politikai szempontok tekintetében fontos vas- és acélipar közös ellenőrzés alá vonásával (Sey, 2008). Ezek mellett azonban a későbbi időszakban egyéb, a gazdasági és nemzeti érdekérvényesítést középpontba állító elméletek is születtek a valóság magyarázására.

A fenti bevezető gondolatokat megfogalmazva, két nagyobb csoportban mutatom be az integrációval foglalkozó elméleti irányzatokat. Az első nagyobb csoport teóriái döntően a *gazdasági szféra fogalmi keretét* alkalmazzák a folyamat leírására. A második nagyobb csoport irányzatai az *integrálódás politikai, politológiai, hatalmi, társadalmi, szociológiai mozzanatait* ragadják meg. Egyes teoretikusok az *érdekérvényesítés* szikár, illúzióktól mentes fogalmi apparátusát használják a közösségi döntések és fejlődés mögött meghúzódó mozgástörvények magyarázatára (Kéglér, 2006), döntően azonban a politikai megalapozottságú elméletek közé lehet sorolni ezeket az elméleteket is.

Megjegyzendő, hogy az integrációelméletek klasszifikálása, csoportosítása az egyes szakirodalmi feldolgozásokban más-más módon történik meg. Ilyen módon előfordulhat, hogy az egyes meghatározó szaktekintélyek bizonyos szerzőknél egyik, más szerzőknél másik csoportba kerülnek.

A NEOKLASSZIKUS MODELLALAPOKON NYUGVÓ GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓS ISKOLÁK

Palánkai Tibor és szerzőtársai 2011-es munkájának több fejezetében is találkozhatunk az addigi magyar szakirodalmi megközelítésektől eltérő, a regionális integrációk és az ideálisnak tartott globális szabadkereskedelem közötti átmeneteket, kapcsolatokat bemutató elméleti irányzatokkal. A regionális integráció ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy a globális gazdasági tér egy-egy nagyobb régiójában, országcsoportjában – például az EU elődjét alapító hat európai országban – először döntően az egymás közötti árukereskedelem akadályait lebontják (Losoncz, 2011b). Mindez azonban kezdetben nem jár együtt törvényszerűen azzal, hogy a világgazdaság és a világkereskedelem egészéhez szorosabban kapcsolódnának ezek a társulások.

A nemzetközi integrációk vizsgálatát szolgáló, neoklasszikus modellalapokon nyugvó iskolák közül három nagyobb csoportra lehet osztani azokat, melyek kifejezetten az Európai Unió és elődei, valamint a globálisan máshol is előforduló regionális gazdasági társulási formák belső mozgástörvényeit magyarázzák (Palánkai, 2004). Ez a három nagyobb csoport a *liberális*, a *munkamegosztási* és a *regulációs (vagy szabályozási) elméletek* csoportja (Losoncz, 2011a). Közös tulajdonsága ezeknek az elméleti irányzatoknak, hogy burkoltan vagy nyíltan az Amerikai Egyesült Államok tagállamainak egybeolvasását kezelik referenciaként az európai nemzetállamok számára. Az integrálódás belső mozgatórugóinak pedig jellemzően a gazdasági haszonszerzést és az összgazdasági teljesítménynövekedést tartják.

Liberális integrációs elméletek

Mielőtt az 1950-es évek két legnagyobb gazdasági integrációelméleti szaktekintélyének elméleteit bemutatnám – Jacob Viner és James Edward Meade munkásságára gondolok –, ki kell térni a magyar származású Balassa Béla, vagy ahogyan később híressé vált, Bela Balassa³ elméleti kategóriáira, azok tartalmára. Balassa 1961-ben publikált, a gazdasági integrációról szóló munkájában különböző elméleti kategóriákat határozott meg az úgynevezett regionális gazdasági társulási formák között. A regionális gazdasági társulási formákat innentől kezdve hat egymásra épülő, egyre összetettebb gazdasági és politikai együttműködést feltételező formába lehet sorolni. Kiemelem, hogy a hat forma közül – szabadkereskedelmi terület/övezet; vámunió; közös piac; egységes belső piac; gazdasági (és monetáris) unió; politikai unió – Balassa csak öt formát nevezett meg, az egységes piac létrejötte a közös piac nem megfelelő működésének feloldásából fakadt (Palánkai et al., 2011).

Az egymásra épülő kategóriák rövid definíciója a következőképpen hangzik:

– Szabadkereskedelmi terület: olyan övezet, ahol a részt vevő tagok – amelyek államközi kereskedelmi szerződést kötöttek egymással – egymás közötti kereskedelmében a szerződésben foglalt gazdasági szektorokra vonatkozóan lebontják a vámokat. Az övezeten kívül állókkal szemben minden tag külön külső vámokat alkalmaz, a belső kereskedelemben pedig nagy szerep jut a származási igazolások rendszerének.

– Vámunió: olyan kereskedelmi zóna, ahol döntően az ipari termékekre vonatkozóan, a részt vevő felek lebontják a kereskedelmi vámokat, és azt kiegészítik közös külső vámpolitika és kereskedelempolitika alkalmazásával. Már ebben a formában megjelenhetnek olyan összetett közös politikák, mint a verseny- vagy agrárpolitika.

– Közös piac: olyan vámunió, ahol az áruk mellett a szolgáltatások, valamint a termelési tényezők, tehát a tőke és a munkaerő áramlása is liberalizált.

– Egységes belső piac: olyan közös piac, ahol az erőforrások szabad áramlását a nem vámjellegű korlátok teljes lebontásával is támogatják. Ebben az állapotban a háttárellenőrzések megszüntetése, a műszaki és adóképzési különbségek lebontása is aktuálissá válik.

– Gazdasági (és monetáris) unió: olyan egységes piac, ahol a gazdaságpolitikai intézkedések egységessé válnak. Mindez vonatkozhat a költségvetési politika elveire és gyakorlatára, valamint a monetáris politikára, kiegészülhet közös pénz- és közösségi szintű monetáris politika bevezetésével.

– Politikai unió: olyan gazdasági unió, amelyben a hatalom és a törvényhozás fokozatosan közösségi szintre kerül, ebben a kategóriában a társadalompolitikai, bírászkodási, humánpolitikai kérdésekben is szupranacionális szinten születnek a végleges döntések.

Az elméleti kategóriáknak tökéletesen megfelelő nemzetközi szervezetek, integrációs formák az azóta eltelt évtizedekben nem jöttek létre, napjainkban viszont az Európai Unió rendelkezik olyan politikákkal, amelyek arra engednek következtetni, hogy a gazdasági unió állapotában van. Mindez akkor is igaz, ha tudjuk, hogy az egységes piac és a közös piac kritériumai sem teljesülnek teljes egészében az EU-ban, elég, ha a szolgáltatások szabad áramlására vagy az eltérő piacra kerülési feltételekre gondolunk.

Ezeknek az elméleti kategóriáknak az ismeretében viszont visszatérhetünk az előbb említett Viner és Meade munkásságára. A szakirodalomban első ízben Jacob Viner foglalkozott a vámunió hatékonysági elemzésével. A vámunió mint integrációs fok előnyeit és hátrányait mutatja be, kvantitatív modellt alkalmazva. Véggkövetkeztetése szerint a vámunió létrehozása kedvező lehet olyan országok számára, amelyek előtte vámokat alkalmaztak egymással szemben. Megjegyzi, hogy a gazdasági összhaszon tekintetében tapasztalható pozitív elmozdulás ellenére egyes ágazatok rövid távon károkat szenvedhetnek el (Viner, 1950). A kontinentális vagy globális szabadkereskedelem modelljéhez képest azonban ez a formáció is kedvezőtlen, egyfajta második legjobb megoldásként tekinthetünk rá a liberális iskola képviselői szerint. Szerintük ugyanis a globális gazdasági teljesítmény maximalizálása szempontjából a globális szabadkereskedelem lenne kívánatos.

James Edward Meade Viner statikusnak nevezett megközelítését dinamikus szemléletűvé változtatta. Ez azt jelenti, hogy Viner gyakorlati példájához képest – amikor is három ország két termékére szűkítve vizsgálta a vámunió költségeit és hasznait –, figyelembe vette a termékegységre jutó költségmegtakarítást és -képződést is (Meade, 1955). Mindemellett a vámunió fogyasztási, termelési hatásait is figyelembe vette kvantitatív és erőteljes egyszerűsítéseket alkalmazó modelljében. Összességében megállapíthatjuk a vámuniós elméletekről, hogy azok makromegközelítése nemcsak a nemzetgazdasági, hanem a globális világgazdasági dimenziókat is vizsgálja. Ebből következik az a megállapítás, hogy a vámuniós elméletek nem hívei a vámuniós integrációs forma hosszabb távon való fenntartásának, rövidebb távon, a nem kedvező protekcionista akadályok lebontása szempontjából, átmeneti megoldásként tekintenek rá. Ennek legfőbb okát fejti ki az alábbi idézet: „Az univerzális szabadkereskedelemmel ellentétben ugyanis minden vámunió szükségszerűen a kereskedelemeltérítés kisebb-nagyobb mértékével jár együtt, s a források hasznosításának szuboptimális hatékonyságát képviseli” (Palánkai et al., 2011:268).

A liberális irányzatok képviselői szerint a korlátlan szabad verseny és a szabadkereskedelem alapozza meg a sikeres integrációt. Ahol az áruk, szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad áramlása megvalósul, ott az egyes gazdasági mikroszereplők összefonódása létrehozza a makroszinten és politikai szinten értelmezhető együttműködést, integrációt. Ebben az esetben az integrációra lépő területi entitások a Balassa Béla nevéhez köthető regionális gazdasági társulási lépcsőfokokat bejárva jutnak el a minél magasabb integrációs fokokig, ennek végállomása már egyfajta föderális, szupranacionális állam lehet, ahogyan azt fentebb is kifejtettem (Balassa, 1961). A folyamat levezénylését a versenymechanizmusok minél kiterjedtebb érvényesülésétől várják a liberális irányzat képviselői. Raymond Aron, Wilhelm Röpke emelhetők ki a liberális irányzatok legnagyobb alakjai közül a vámuniós elméletek képviselő mellett (Palánkai, 2004).

Aron 1953-as munkájában az európai integráció problémáit elemezte. Arra a következtetésre jutott, hogy úgy fejlődhet ki az európai integráció – itt már kifejezetten az EU elődjének fejlődését vizsgálta tehát –, hogy közben az egyes gazdasági egységek közötti mindennemű tranzakciók egymással harmonizálódnak. Konkrétabban fogalmazva, azt állapíthatjuk meg, hogy Aron már a négy szabadság megvalósítását – az áruk, szolgáltatások, tőke és munkaerő szabad áramlása – tűzte ki továbbfejlődési célként Európa és később a világgazdaság számára is.

Wilhelm Röpke 1959-ben készült munkájában rámutat arra, hogy a globális kapitalizmus kereskedelmi szempontból érettebb állapotban volt az első világháború előtti időszakban, véleménye szerint tehát úgy tekinthetünk arra a korszakra, mint egy valódi nemzetközi integráció megvalósulására. A mű születése előtt fél évszázaddal még virágzó brit birodalom által dominált világgazdasági berendezkedés ilyen módon egyfajta példaként szolgált az akkor kezdeti szakaszban levő európai integráció számára is – Röpke álláspontja szerint.

A liberális irányzatok képviselői közé sorolható Jacques Pelkmans megközelítése is, aki a versenymechanizmusok szabadabb érvényesülésétől várja a magasabb szintű integráció megvalósulását. Az európai politikai elitnek véleménye szerint olyan jogsza-

bályi és politikai környezetet kell biztosítani, amely elvezet a puhább protekcionista eszközök megszüntetéséhez (Pelkmans, 1997). Napjaink integrációs gondolkodásának egyik központi kérdése a versenyképesség növelése, mindezt az EU külkapcsolati politikai eszközökkel is igyekszik támogatni, a közbeszerzési piacok megnyitása például folyamatosan az Európai Bizottság ajánlásai között szerepel.

Munkamegosztási elméletek

A munkamegosztási elméletek jelentik a gazdasági alapú integrációelméletek következő csoportját. Szintetizálva elméleti megállapításaikat, arra a következtetésre juthatunk, hogy az integrációt új minőségként kezelik, a kooperációs intenzitás egy magasabb fokra lép a nemzetközi integrációkban (Palánkai, 2004).

Floor Hartog 1953-as munkájában rámutat arra, hogy alapvetően az árutermelő szervezetek és a gazdasági aktorok közötti erőteljesebb és intézményesült kooperáció kifejezi az integrálódást. Minél nagyobb a kooperációk száma, annál közelebb kerülhetünk egy olyan kritikus tömeghez, amely már fejlettebbé teheti az európai gazdasági integráció működését. Palánkai Tibor, utalva Kozma Ferenc megállapításaira is (Kozma, 1970), azt írja 2011-es, szerzőtársaival jegyzett munkájában, hogy a munkamegosztási elméletek az egész újratermelési folyamatra kiterjedően vizsgálják és követelik meg a komplexebbé váló munkamegosztást. A kooperációknak azonban nemcsak növekvő számúaknak kell lenniük, hanem intenzív, tartós összefonódást kell alkotniuk. Ezek a folyamatok elvezethetnek ahhoz, hogy az árucseré egyre nagyobb mértékben az integráción belüli piacra korlátozódik, valamint ahhoz is, hogy ilyen módon az integrációban részt vevők sikerebben mérettessenek meg a kölcsönös függéstől áthatott világgazdaságban.

Az egyszerű áramlások, vagy a kooperációk és az integráció szétválasztása egymástól, meghatározhatja az integráció sikerességének értékelését. A nemzetközi kereskedelmi akadályok lebontásán túl a makrogazdasági szabályozás finom elemeinek összehangolása, a fejlesztéspolitikai prioritások egymáshoz való közelítése, a valutáris korlátozások megszüntetése, a teljes újratermelési folyamat harmonizálása mind olyan terület, amelyre kiterjed az integrálódás folyamata (Losonc, 2011a). Az irányzat szerint valódi integráció csak az áramlási intenzitás egy bizonyos kritikus szintje után jön létre, melynek során egy magasabb minőségi szintre lép az együttműködés.

A munkamegosztási elméleteken belül a *konfliktuselméleti iskolák* a nemzetközi integrációt a viták, feszültségek érdek-összeütközések békés kezelésére, erőszakmentes megoldására alkalmas mezőként definiálják (Losonc, 2011a). Ilyen módon az Európai Uniót a két világháborút mögöttesen kiváltó nyugati nagyhatalmi összeütközések csillapítójaként tartják számon. Ez az iskola már a politikai hatalomgyakorlással összefüggő fogalmi apparátust is magáénak tudja.

A *tranzakcionista vonulat* teoretikusai éppen ezen a ponton csatlakoznak a munkamegosztási elméletekhez. Azért nevezhetjük ezt az irányzatot tranzakcionista felületnek, mert legfontosabb képviselőjük, Karl Deutsch a nemzetek közötti tranzakciók számának növekedésében véli fölfedezni az integrálódást, azt egyfajta fejlődési indikátorként fogja föl (Deutsch, 1978).

A munkamegosztási elméleti irányzat meghatározó megállapításai közé tehetjük mindezen túl, hogy a kulturális különbségek és intézményi távolságok fontos szerepet játszanak a nemzetek és akár az integrációk közötti konfliktusok feléledésében (Sullivan, 1976).

Regulációs, szabályozási elméletek

A regulációs vagy szabályozási elméletek legfontosabb elméleti képviselői között Tinbergen, Myrdal és Majone emelhetők ki (Palánkai, 2004). Meghatározó hasonlóság közöttük, hogy a *liberális elméleteket bírálták* arra a közös alapra helyezkedve, hogy a *liberális iskolák alapvető feltételezései, modellfeltételei nem felelnek meg a valós viszonyoknak*. Véleményük szerint a szabadkereskedelem és szabad verseny feltétele nem létezik egyetlen országban, közösségben sem.

Másik fontos következtetése ennek az iskolának, hogy az integrálódó területi entitások között nem megy végbe az áru- és tényezőárak kiegyenlítődése. A fejlettségbeli kiegyenlítődéssel hiánya akár egyes nemzetállamok területi, regionális különbségeit vizsgálva is nyilvánvalóvá válik.

A *dirigisták* – a regulációs irányzatok egyik alcsoportja – szerint a modern gazdaság nem működhet állami beavatkozás nélkül, az integrációban az állam gazdasági beavatkozása és szabályozása nemzetállami szintről részben nemzetközi szintre terelődik át, ilyen módon szembeszállva akár a globalizáció káros hatásaival is. Látható, hogy a dirigisták szintén a közös gazdasági teljesítmény fokozásában látták az integrálódás továbbfejlődésének bizonyítékát.

Jan Tinbergen munkásságát szintén a dirigisták irányzatához sorolják. Ő megkülönbözteti a *pozitív és negatív integrációt* mint *állapotot*, valamint a *pozitív és negatív integrálódást* mint *folymatot*. A pozitív integrálódás egy építő folyamatot jelent, melynek során az egyes tagok olyan intézményi reformokat hajtanak végre, amelyek lehetővé teszik a kölcsönös hasznok későbbi magasabb fokú kihasználását (Tinbergen, 1965). Ezek az intézmények olyan új mechanizmusok beindítását takarják, amelyek nem zárják ki a gyengébb országok késleltetett jogharmonizációját, átmeneti piacvédelmi intézkedéseit sem. A negatív integráció pedig kifejezetten a liberalizációs törekvéseket jelenti. A negatív integrációs eszközök között lehet megemlíteni a klaszszikusan liberális elemeket, például a vámok és egyéb kereskedelmi korlátozások lebontását.

Gunnar Myrdal 1972-es munkájában azt mondja ki, hogy az integrációtól és a liberalizációtól elvárt területi, gazdasági fejlettségbeli kiegyenlítődéssel nem következett be az európai kontinensen, ennek legfőbb okaként pedig azt nevezi meg, hogy az egyes nemzetállamok legfeljebb nemzetállami szinten integrálódtak, de nem beszélhetünk arról, hogy egyenként tökéletes piacként léptek volna be a közösségbe.

A szabályozási elméletek természetesen olyan kérdésekkel is foglalkoznak, amelyek alapján az adott képviselőket a politikai alapokon álló integrációs elméletek közé is sorsolhatnám. A nemzetek feletti, a nemzeti és a nemzet alatti szabályozási szint, valamint a nem kifejezetten profitorientált szervezetek szintén befolyásolják az integrációs

piac működését. Ezeket a szinteket figyelembe véve arra a következtetésre juthatunk, hogy az EU egy olyan fejlett regionális integráció, amely önálló jogi személyiséggel és döntéshozatali szereppel felruházott, kváziállami szervezeti egységein keresztül bizonyos kontinentálisan európainak elfogadott normák alapján hozza meg politikai és gazdasági jogszabályait (Majone, 1996).

Összegezve mind a három gazdasági alapú iskola állításait, a következőket állapíthatjuk meg. Az elméleti iskolák azokban az években, évtizedekben születtek, amikor az Európai Gazdasági Közösség még fejlődésének kezdeti fázisában volt. Ez egyfelől azt jelenti, hogy a relevánsan integrálandó államok sora Nyugat-Európa országaira korlátozódott. Ilyen módon nem kellett számításba venni kiugró makrogazdasági, makrojövedelmi különbségeket.

Mindezek mellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy az interkulturális munkaerő-áramlás mértéke csekély volt, nem is létezett. Ilyen jellegű különbségeknek, látens ellentéteknek a felmerülése nem volt kilátásban. Napjainkra azonban teljesen más helyzet alakult ki.

A még 28 tagú Európai Unió jelenlegi kiterjedésében is kohéziós problémákkal, valamint a nem megfelelően befejeződött integrálódási folyamattal küzd. Ez jelentős részben a 2004-es és 2007-es bővítések eredménye (Györkös, 2006). Horvátország felvétele szintén hozzájárult ezen állapothoz, de nyilvánvaló, hogy a kontinens gazdasági válsága, alapvetőnek vélt társadalmi berendezkedésének megingása – a szociális állam gyengülése, az alacsony munkanélküliségi ráta megszűnése, a kiegyensúlyozott demográfiai pálya elhagyása –, ezzel együtt egy belső centrum-periféria viszony – nem csak az új államok kerültek a perifériára – kialakulása más megvilágításba helyezi az integrációval foglalkozó elméleteket (Nello, 2010).

A gazdasági alapokon nyugvó integrációelméleti irányzatok legfontosabb jegyeit összegzi az *1. táblázat*. A különböző iskolák által fölvetett és elemzett legfontosabb fogalmak, meghatározott integrációs célok szerepelnek a szintetizáló oszlopokban. A legfontosabb teoretikusok szintén helyet kaptak a táblázatban.

1. táblázat: A gazdasági alapokon nyugvó integrációs elméletek legfontosabb jegyei

Gazdasági alapú irányzat	Legfontosabb fogalmak	Az integráció célja	Legfontosabb képviselők
Liberális elméletek	Nemzetközi kereskedelem, vámlebontás, méretgazdaságosság	Az integráció bekapcsolása a globális szabadkereskedelembé	Balassa, Viner, Meade
Munkamegosztási elméletek	Stabilitás, kooperáció, tényezők allokációja	A termelési tényezők és az információk akadálytalan áramlása a közösségben	Hartog, Deutsch, Sullivan
Regulációs, szabályozási elméletek	Negatív és pozitív integráció, belső gazdasági viszonyok, szabályozási szintek	Az alkotó entitások gazdasági és társadalmi adottságainak megfelelő szabályozás	Tinbergen, Myrdal, Majone

Forrás: Saját szerkesztés

A POLITIKAI ALAPÚ INTEGRÁCIÓS ELMÉLETEK

Az európai integráció fejlődését abból az irányból is vizsgálhatjuk, hogy államjogi, politikai formációs szempontból milyen cél felé halad. A politikai alapú integrációs elméletek esetében is igaz az, hogy az egyes kategóriák határai elmosódnak, kifejezetten nehéz megtenni egy-egy meghatározó teoretikus és politikus „elméleti besorolását” életműve egészének ismeretében, hiszen az integráció fejlődése tele van fordulatokkal.⁴

A politikai alapú integrációs elméletek között a *föderalizmussal*, *funkcionalizmussal*, *a kormányköziséggel*, illetve a bővítésekre is mélyebb választ kereső *intézményelvűséggel* és *konstruktívizmussal* foglalkozom részletesebben. Előjáróban megállapítható, hogy az európai integráció intézményes fejlődésének évtizedeiben, kezdetben az előbb említett három irányzat volt a meghatározó, az utóbbi másfél-két évtizedben azonban a társadalmi és intézményi paraméterekre, valamint az identitás kérdésre is érzékenyebb intézményelvűség és a konstruktívizmus vált meghatározóvá. A bővítés szempontjából az sem elhanyagolható, hogy önmagában az integráció milyen politikai elveken alapszik – ezekre a kérdésekre ad választ a *föderalizmus*, a *funkcionalizmus* és a *kormányköziség* vagy *intergovernmentalizmus*. A bővítés perspektívájából tekintve talán még fontosabb adalékokat árulnak el a vegyes megközelítésű elméletek, mert itt már olyan megállapítások is megfogalmazódnak, amelyek a csatlakozni kívánó és a befogadásra készülő fél szempontjait is speciálisan kiemelik.

A részletes tárgyalás előtt még megjegyezném, hogy a magyar szakirodalom is mélyrehatóan foglalkozik ezeknek az irányzatoknak a feldolgozásával (Bóka, 2008; Gazdag, 2005; Sey, 2008; Palánkai, 2004; Lőrinczné, 2013; Balázs, 2003; Pogátsa, 2009). Mindez megkönnyítette az idegen nyelven megírt anyagok áttekintését is. A most következő elméleti összegzés logikájára talán egyrészt Pogátsa Zoltán 2009-es munkája volt a legnagyobb hatással. Ebben a könyvben a különböző elméleti irányzatokra az elmélet és a gyakorlat viszonyát talán legjobban leíró kifejezést használ a szerző. Szóhasználatában az uniós fejlődés *narratíváinak* nevezi az integrációs elméleteket, és rendkívül közérthető módon tárja az olvasó elé azok lényegét. Másrészt pedig Ian Bache, Stephen George és Simon Bulmer 2011-ben kiadott könyve jelentett erőteljes támogatást a logikai ív megszerkesztésében. A könyv tömören, közvetlen idézetekkel és szemelvényekkel, az időrendi sorrendet is figyelembe véve mutatja be az elméleti irányzatok fejlődését, az integrációt magyarázó elméletek, a kormányzás módját magyarázó elméletek és a kritikai megközelítések nagyobb csoportjait képezve. Harmadrészt pedig Lőrinczné Bence Edit 2013-ban megjelent, *Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében* című könyve jelentette a legnagyobb támaszt, mert ebben a munkában egy, már csatlakozott nyugat-balkáni ország, Horvátország integrációs pályájára alkalmazva készültek el az elméleti irányzatok bemutatásai.

Az integráció folyamatának jobb megértése céljából számos államelméleti modell is született, amelyek megpróbálták modellezni a jelenség politikai folyamatát. Az integrációs modellek ilyen irányú két alaptípusa a föderáció és a konföderáció (Kéglér, 2008). Az Európai Unió államelméleti vizsgálatakor nem lehet megkerülni, hogy szá-

mításba vegyük ennek a két állammodellnek az ismertetését, vizsgálatát. A konföderáció a szuverén államok egyfajta szerződéses kapcsolatán alapuló, közös célok elérését kitűző nemzetközi jogi jogviszonyt jelent. Ez a fajta jogi konstrukció azonban csak másodlagos jogi személyiséggel bír a tagállamaihoz képest. A föderációban a tagállamok és a szövetségi szint közötti hatáskörök megoszlanak, ezeknek a hatásköröknek a megosztását, az elválasztó határvonalakat pedig alkotmányos módon rögzítik. Egyidejűleg tehát két joghatóság érvényesül, a központi kormányzat és annak a joga azonban primátust élvez a föderációt alkotó részentitásokkal szemben. A föderális struktúra ezeknek az ismeretében jobbra egyedi, kiemelkedő jellegűnek tekinthető (Rosamond, 2000).

Pogátsa Zoltán értelmezésében az EU történetében a föderalizmus az a narratíva, amelyik úgy képzei el az integráció intézményes fejlődését, hogy mindenekelőtt a politikák jelentős részét és a döntési kompetenciákat nemzetek feletti szintre delegálja, ebből pedig később le lehet vezetni az egyes szakpolitikai, gazdasági egyesülést is. A sorrend tehát így szól: előbb hatalmi központosítás, aztán gazdasági koordináció és harmonizáció. A funkcionalizmus ennek a végállapotnak a fordított sorrendű elérése, tehát előbb a gazdasági funkciókat, a kereskedelmet és egyéb kívánatos, a kormányközi konferenciákon támogatott területeket kell közösségi hatáskörbe rendezni, ezt követően pedig „automatikusan megvalósul” a politikai szintű egyesülés, az Európai Egyesült Államok is (Haas, 1964; Pogátsa, 2009).

A kormányközi fejlődés hívei viszont minden szinten a nemzetállami kormányok kezébe teszik a végleges döntéshozatalt, a közösségi döntések pedig kizárólag kormányok közötti egyeztetéseken, vagy legfeljebb azoktól erre felhatalmazást kapó és ellenőrzött intézményekben születnek. Pogátsa szerint ezek a narratívák meghatározó politikai személyeket is maguk mögött tudhattak, a legfontosabb föderalista Altiero Spinelli és Jacques Delors volt, a legjelentősebb funkcionalista Paul Henri Spaak, a legjelentősebb intergovernmentalisták közé pedig általában a brit kormányfőket, leginkább Margaret Thatchert lehet sorolni.

Föderalizmus

A föderalizmus fő képviselői közé soroljuk Altiero Spinellit, Roy Pryce-t és John Pindert. Elképzeléseik szerint a föderatív szövetségi állam – jogi fogalmával ellentétben, mely az államok közötti kapcsolatok egyik alaptípusát jelenti – inkább egyfajta politikai irányzatnak fogható föl, amely a kontinentális szintű szövetségi államot tartja a leginkább elfogadható államformának.

A két világháború közötti időszakban, az adott kor geopolitikai átalakulásai következtében, Európa meghatározó gondolkodói arra is keresték a választ, hogy a nemzetállami széttagoltság miatt és a háborús pusztítás következtében meggyengült öreg kontinens hogyan reagáljon a kihívásaira (Grúber, 2002). Az Egyesült Államok komoly és Ázsia akkor még nem is olyan markáns vissza- vagy megerősödésére, valamint a Szovjetunió megalakulására is választ kellett adni. Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi gróf nézetei gyakoroltak kiemelkedő hatást az európai integráció későbbi fejlődésére

(Sey, 2008). A Páneurópai Kiáltvány és a Páneurópai Mozgalom 1923-as születésétől számolva beszélhetünk a föderalizmus eszményének erőteljes megjelenésével.

Mint hogy a gróf egy konkrét alkotmány, a svájci alaptörvény mintájára próbálta meg felépíteni az európai nemzetek feletti államot, azt mondhatjuk, hogy az elképzelés az alulról építkező fejlődési modellt tartotta követendőnek. Az európai történelemben a föderalizmus eszméje a világföderáció klasszikus eszméjéhez kapcsolódott. Ez egy személyi elven és a közösségi autonómia (szubszidiaritás) elvén alapuló, alulról felfelé építkező, demokratikus és békés közösségszervezési elképzelés. A békés világföderáció és az annak részeként elképzelt európai föderáció eszméje, mint az európai államok háborús hatalmi politikájának az ellenzéke, évszázadokon keresztül jelen volt az európai történelemben (Bóka, 2006).

A második világháború végén a föderalizmus mérsékelt irányzata a fokozatos átmenetet hangsúlyozta, és a nemzeti kormányok egyre több területre kiterjedő együttműködését szorgalmazta. Az elméleti irányzat célja az volt, hogy a nemzetállami szuverenitást kettéválassza, a szupranacionális, nemzeti és szubnacionális szint elkülönüljön, és hogy a szubszidiaritás elve érvényesüljön. A szupra- és szubnacionális szint megerősítésével, az elmélet értelmezése szerint, a nemzetállami szint másodlagossá válhat (Gazdag, 2005).

Altiero Spinelli szerint a kormányközi politika főszereplője, a tagállamok kormányai csak a kritikus helyzetekben – „a kreatív feszültségek idején” – lendítik tovább ezen a „föderalizálódási” pályán az európai integráció ügyét (Spinelli, 1966). Ezért a meghatározó közösségi intézmények, leginkább az Európai Parlament és az Európai Bizottság demokratikus reformjára kell törekedni. Spinelli elmélete és gyakorlati munkássága szerint csak így küzdhető le az Európai Közösségre jellemző demokratikus deficit.

A Ventotenei Nyilatkozatot – amelyet Altiero Spinelli és Ernesto Rossi fogalmazott meg – tarthatjuk az európai föderalizmus legjelentősebb európai dokumentumának. A manifesztum az új európai föderalista állam programját vázolta föl, ahol az új Európa közös európai haderővel rendelkezett volna, és gazdasági közösség váltotta volna fel a nemzetállami gazdasági rendet. A közrend fenntartójaként jelent volna meg a tagállamok autonómiájának az elvén alapuló föderalista állam (Bóka, 2001). A föderalizmust olyan politikai rendszerként írják le, amelyben világos hatalmi munkamegosztás van a helyi, a regionális és a központi kormányzás között, de amelyre nemzetek feletti hatalmi és kormányzási centrum fokozatos kialakulása a jellemző. Stabilitásának feltétele a megfelelő egyensúly, egyrészt a hatalom különböző rivalizáló szintjei, másrészt a hatékonyság és a demokrácia között (Balázs, 2002).

A föderalizmus kezdeti lendülete azonban korán alábbhagyott, Delors bizottsági elnöksége idején beszélhetünk még erőteljes visszatéréséről. Mindezek mellett meg kell említeni a neoföderalizmust is. Altiero Spinelli és John Pinder emelhető ki a neoföderalista teoretikusok közül. Altiero Spinelli 1983-ban, Firenzében fölvázolta a megújított föderalizmus legfontosabb lépcsőfokait, amelyeket kifejezetten az akkori közösségi intézményekre szabtak (Bóka, 2006).

A 90-es évek elejétől az irányzat új erőre kapott, ismét napirendre került a nemzetállamok föderációja. A vizsgálatok középpontjába ekkor az a dilemma került – mely

ma is napjaink fő kérdései között szerepel –, hogy milyen módon lehet az integrációt egy időben mélyíteni és bővíteni. A problémát természetesen a neoföderalizmus is megpróbálta megválaszolni. Az iskola kiemelkedő alakja, az angol John Pinder foglalta össze a legfontosabb tennivalókat egy föderális Európa megeremtéséhez (Pinder, 1992; 1998).

A föderalizmus új irányzata szerint az Európai Unió bővítése is alapvető feladat, ezért abban az esetben minden jelentkező befogadása mellett voksolnak, ha nem sérül közben az *acquis communautaire*. Ennek megoldására a már elkezdett belső reformfolyamatok megvalósítását tartják az elsődleges feladatnak. Gyakorlati célként tűzik ki a Közösség föderális és konföderális elemeinek kiszélesítését, mind intézményi szinten, mind a politikák terén. A reformok közül a legfontosabbnak a Tanács döntéseiben a minősített többségi szavazás megerősítését, a Tanács döntéseinek nagyobb kiszámíthatóságát és átláthatóságát, az együtdöntési eljárás kiszélesítését, a nagyobb költségvetést, a Parlament jogkörének növelését és a Bizottságnak a biztonság- és védelempolitikában való fokozott részvételét tartják. Fontos számukra, hogy az opt-out⁵ lehetőségek megszűnjenek. Pinder szerint a föderális Európa nem más, mint „közös megoldások a közös problémákra”, s ezt csak a föderális berendezkedésű Közösség képes megoldani (Bache et al., 2011).

Funkcionalizmus

A funkcionalisták szerint a legfontosabb kérdés az integrációs folyamatok szabályozásának célszerűsége és hatékonysága. A funkcionista iskolák közvetlenül az integrációs rendszer jobb működésére helyezik a hangsúlyt. A funkcionalisták szerint a nemzeti állam egyre kevésbé képes alapvető társadalmi, gazdasági és politikai feladatainak megfelelni. Ezért egyre több közös célt és funkciót kell a hatékonyabb integrációs szervezetekbe delegálni.

A funkcionalisták elismerik, hogy a módosítások a funkciók gyakorlásában intézményi változásokat igényelnek. A funkcionista logika ugyan eljutott a nemzetek felletti intézményekhez, az elméletek többsége a végső célt homályban hagyta. A funkcionalisták a nemzeti államot mint irracionális értékterhelt koncepciót ítélték el, de a hatalom felfelé delegálását a kormányzás magasabb szintjére csak hatékonysági alapon tartották szükségesnek (Lőrinczné, 2009).

1955-ben, Paul Henri Spaak kollégáival a messinai konferencián kidolgozott egy tervet, amelynek alapján olyan területeken kellett volna megegyezni a nemzetállamoknak a szupranacionális együttműködésről, amely területeken könnyebb lett volna rövidebb távon is gazdasági és politikai hasznokat realizálni. Ezek közé tartozott az ipari termékek kereskedelme, a szén- és acélipar közösségi szintű felügyelete, valamint bizonyos fokú mezőgazdasági együttműködés (Pogátsa, 2009).

David Mitrany nevezhető a funkcionizmus legnagyobb teoretikusának. 1965-ös munkájában fölvezolta, hogy a funkcionizmus legfontosabb elméleti tulajdonsága az úgynevezett *túlcordulási hatásokra* alapozható, ezeket idegen szóval spill overnek nevezhetjük (Mitrany, 1965; Haas, 1968). Ennek a hatásnak az a lényege, hogy a kezdeti

politikai döntés, amely egy gazdasági szakterületre irányul, túlcsoportosulhat egyéb gazdasági funkcionális területekre (funkcionális spill over) és magasabb szintű politikai területekre (politikai spill over).

A funkcionalizmus Keohane és Nye, egyes értelmezésben Majone és Moravcsik munkáiban is megjelent, de dominanciáját a nagypolitikai térben elveszítette De Gaulle erőteljes kormányközi együttműködési elköteleződésével (Gazdag, 2005).

Kormányközi együttműködés

A kormányközi együttműködés híveit intergovernmentalistáknak is szokták nevezni. Az irányzat lényege, hogy az EU-hoz hasonlóan nagy vertikális integrációt megtestesítő nemzetközi együttműködésekben a meghatározó fejlődési irányokat kormányközi együttműködéssel, jellemzően csúcserkezeteken születő döntésekkel határozzák meg. Az elmélet a nemzetközi kapcsolatok realista iskoláiból fejlődött ki, és az „euroszklerózis” időszakában fejtette ki legjobban hatását. Fő képviselői, Stanley Hoffmann és Robert Keohane szerint a nemzeti érdekek egyáltalán nem halványultak el a Közösség első évtizedei során (Keohane, 1986; Hoffmann, 1966; 1995).

Az intergovernmentalisták alapján véve az európai integráció funkcionalista és föderalista narratíváinak kritikusaiként jelentek meg. Hoffmann rámutat arra, hogy a regionális gazdasági társulási formák előretörése csak egyik vetülete a nemzetközi politikai és gazdasági rendszernek. Másrészt arra is felhívja figyelmünket, hogy a legnagyobb erővel pontosan a nemzetállami kormányok egymás közötti megegyezései hajtották előre a Közösség ügyeit. Kifejezetten a funkcionalistákkal szemben pedig azt fogalmazza meg, hogy a műszaki funkcionális gazdasági szektorokban volt megfigyelhető közeledés, de ez nem járt együtt a politikai hatalom magasabb szintre való áthelyezésével, nem jöttek létre valódi spill over folyamatok. Arról is meggyőződhetünk, hogy az integráció akkori fázisában az egyetlen közvetlenül megválasztott és ellenőrizhető hatalmi tényező a nemzetállami kormányzat volt (Hoffmann, 1966).

A tagállamok (és az általuk is képviselt iparágak, valamint gazdasági egységek, főleg nemzetközi érdekelt vállalatok) érdekei továbbra is elsődlegesek, és az államok közötti megállapodások csupán a legkisebb közös többszöröst jelentik. A tagállamok érdekevezérelt politikai attitűdjét az intergovernmentalista iskola a „biliárdgolyó-elmélettel” szemlélteti, mely szerint az államok önállóak, és amennyiben érdekeik megkívánják, összeütköznek egymással – eszerint a tagállamok hatalmának megtartása a cél, és ezt sorozatos kormányközi alkuk árán érik el. Az elmélet egyik legfontosabb konklúziója, hogy az Európai Unió tagállamai a saját érdekeiket követik, és magatartásukat nem vagy szinte alig változtatják meg a közösségi érdekek megfelelően. Az EU tevékenysége csupán korlátozott célok érdekében folytatott, alacsony szintű és a kompromisszumok útján teljesen felhígított együttműködést jelent, amely csak addig marad fenn, amíg a (legerősebb) tagállamok érdeke azt kívánja (Kéglér, 2006).

A liberális kormányköziség elméletének egyik fő képviselője Andrew Moravcsik. Előfeltételezése szerint a tagállamok racionálisan cselekszenek, és nemzeti preferenciáikat az állami szintű politikai (és gazdasági) csoportok nyomására alakítják ki (Mo-

ravcsik, 1995). Az állam nemzetközi kapcsolataiban is ezt képviseli, és külpolitikáját az alkufolyamat eredménye határozza meg. Ennélfogva a bel- és külpolitika állandóan hat egymásra, és ebből következően a közösségi szint nem áll a nemzeti szint fölött. A kormányok Moravcsik nézetei szerint az európai szintű alkukat belpolitikai pozíciójuk erősítésére használják, és legfontosabb céljuk – amelynek mindent alárendelnek – a hatalom megtartása. Egyik végkövetkeztetése szerint az Európai Unió intézményrendszere csupán megkönnyíti a tárgyalások lebonyolítását, de nem hoz minőségi különbséget az alkufolyamatok lefolyása tekintetében.

A történeti kormányköziség elméletét Alan Milward neve fémjelzi (Kéglér, 2008). A teória értelmében az integráció az államok számára nem azt jelenti, hogy leépülnek, hanem azt, hogy a korábbi állapotukhoz képest megújulnak. Az államok ugyanis csak akkor választják az integrációt, ha a nemzetközi együttműködés hagyományos formái már nem elégségesek, és ha az integráció nem vezet el a szuverenitásuk meghatározó csökkenéséhez (Milward, 1999).

Pogátsa az Európai Parlament pártcsaládjai közül elsődlegesen a néppártiakat jelöli meg intergovernmentalistaként. Charles de Gaulle, Margaret Thatcher fémjelzik a történelmileg nagy hatású európai politikusaikat, napjaink egyik kiemelkedő európai szintű intergovernmentalista politikusa álláspontja szerint Orbán Viktor, hazánk jelenlegi kormányfője.

Institucionalizmus

A nyolcvanas években, a liberális kormányköziséggel egy időben jelentkezik és újul meg az európai integráció intézményelvű megközelítése, az institucionalizmus. Ennek az elméleti irányzatnak a középpontjában az intézmények, a közösségi intézményrendszer áll. Az irányzatnak a történelmi, racionális választási és új megközelítésű vonalát különbözteti meg Bache és társainak átfogó munkája (2011). Simon Bulmer mutatott rá, hogy az integráció folyamatában a brüsszeli intézményrendszer nem csupán végrehajtó szerepet játszik, hanem aktív részese az európai egységesülésnek, ilyen módon pedig a bővítésnek is. Az európai intézmények alatt elsősorban az Európai Bizottság, az Európai Parlament és az Európai Bíróság meghatározó szerepére kell felhívni a figyelmet (Bulmer, 1994).

Az intézményelvű megközelítés az integráció politikai artikulációját elemzi, az integráció során a hatalom a nemzetállami szintről átkerül a közösségi intézményekhez. Az elmélet szerint, a nemzeti kompetenciák fokozatos átruházásával az Európai Unió intézményei megerősödnek.

Az új institucionalizmus előretörése éppen akkor történt, amikor az Európai Unió addigi legnagyobb bővítésére készült. Az elmélet képviselői mindezt nem hagyhatták figyelmen kívül, így elemzéseik kiterjedtek a bővítésekre is, s törekedtek több, a bővítést alapvetően érintő kérdés megválaszolására. A gyakorlathoz közeli intézményi megközelítések az EU keleti bővítése során abban az összefüggésben kaptak jelentős szerepet, hogy már az EU alapjogi szintjében – a nizzai szerződés születésére gondolkodtak – kellett változtatásokat hozni ahhoz, hogy bővülni tudjon. Itt tehát tetten érhető

az, hogy a bővítés immanens részévé vált az integráció működésének, külső hatásként befolyással volt a belső folyamatokra is (Wiener–Diez, 2004).

Hall és Taylor 1996-os munkájában három olyan szociológiailag is értelmezhető sajátosságát fogalmazta meg az intézményelvű megközelítéseknek, amelyek az eddig elemzett irányzatokhoz és a korábbi institucionalista irányzatokhoz képest is árnyaltabbá tehetik a képet az integráció és akár a bővítések szempontjából is. Az integrációs folyamatban érintett intézmények ugyanis nemcsak formális szabályok átvételét jelentik, hanem szimbolikus rendszerek, kulturális attitűdök, morális megfontolások is szerepelnek a folyamatban (Hall–Taylor, 1996; Avery et al., 2009). A szerzőpáros arra is rámutat, hogy az identitásbeli alapok már a kezdeti preferenciák képzésekor és nemcsak az adott döntési lehetőségek közötti választások meghozatalakor jelentkeznek. Ez a bővítés vonatkozásában annyit jelent, hogy az érintett felek bizonyos stabil, időben lassan változtatható előképekkel ülnek tárgyalóasztalhoz. Minden bizonnyal a brit kilépési tárgyalásokon is jelentkezni fognak ezek a szempontok. Harmadszor pedig azt jegyzik meg, hogy az integrációs és bővítési döntések során a felek nem feltétlenül racionális alapokon nyugvó, haszonmaximalizáló döntéseket hoznak, hanem ragaszkodnak a társadalmi legitimitációhoz.

Az integráció institucionalista megközelítései nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a rendkívül összetett vertikális és horizontális bővülés vizsgálatának spektrumát szélesítsék (Sedelmeier, 2003). Ezzel azt is segítette ez az iskola, hogy egyéb, a nemzetközi tanulmányok területén vizsgált regionális integrációkkal összevethető legyen az európai modell (Börzel–Risse, 2009).

Az intézményelvű integrációs elméletek megállapításai bizonyos fokig kapcsolódnak az úgynevezett intézményi és új intézményi közgazdaságtan felfogásához is. Ez utóbbi elméletek azonban egy ország vagy országcsoport fejlődés-gazdaságtani pályáját, gazdaságtörténeti tapasztalatait összegzik, és abból próbálnak következtetéseket levonni.

Konstruktivizmus

A konstruktivizmus szintén az újabb és a társadalmi, valamint kulturális dimenziókra is érzékenyebb elméleti irányzatok közé sorolható. A konstruktivista kifejezés minden bizonnyal arra az úgynevezett pedagógiai konstruktivista irányvonalra vezethető vissza, amely azt mondta ki, hogy a fejlődési és tanulási folyamat legfontosabb tulajdonsága az, hogy a részt vevő felek belső konstrukciója révén születik eredmény. Az integrációelméleti szakirodalomban a kifejezés⁶ etimológiájára nem találtam magyarázatot, egyéb olvasmányaim és az internetes információk alapján azonban ebben látom az irányzat megnevezésének lényegét.

A nemzetközi kapcsolatok területének tudományos vizsgálatában a társadalmi konstruktivizmus – angolul social constructivism – képviselői arra keresik a választ, hogy melyek azok az ideológiák, elméletek, amelyek meghatározzák az államok és nemzetközi szervezetek külpolitikai gyakorlatát és érdekvédelmi mechanizmusait (Checkel, 2006). Ez egy olyan folyamat, amely a felekre kölcsönösen hat, a konstruk-

ciós folyamatok ciklikusan jelentkeznek az államok közötti kapcsolatokban (Chebakova, 2008).

A konstruktivisták az integrációs elméletek hiányosságát abban látják, hogy a régebbi elméletek nem veszik figyelembe a politikai és gazdasági aktorok döntéseinek társadalmi beágyazottságát. Abban az esetben, ha kizárólag a materiálisan értelmezhető, számszerűsíthető gazdasági és biztonságpolitikai kérdésekre koncentrálnak az integrációs elméletek, téves következtetésekre juthatnak (Risse, 2004). A konstruktivisták közül többen az eddigi integrációval és annak kiemelt területével, a bővítéssel összefüggő elméleti megállapítások és tudás szintetizálását, társadalomtudományi összegzését is kívánatosnak tartják (Aalberts, 2005; Saurugger–Mérand, 2010; Swisa, 2011).

A 2004-es bővítési kör tárgyalásai és előkészületei során tudományos körökben már erőteljesen hallatták hangjukat a konstruktivisták, akik a klasszikus költség-háson mérlegelésen és a politikai értékek figyelembevételén túl a normák átvételének és a társadalmi reformok végrehajtásának időigényére és komplexitására hívták fel a figyelmet (Schimmelfennig, 1999).

A konstruktivisták elemzései közül Schimmelfennig és Sedelmeier munkái emelhetők ki. A szerzőpár hivatkozott 2002-es tanulmányában kifejezetten a bővítések elméleti megalapozását tűzte ki célként. Ennek ellenére és ezzel együtt is be lehet sorolni őket a konstruktivisták közé, de mindenképpen fontosnak tartottam megjegyezni, hogy elsősorban a bővítést tekintik vizsgálati területüknek. Négy olyan területet határoznak meg munkájukban, amelyek a konstruktivista logika szerint az eredmény „konstruálásában” szerepet játszanak:

- a csatlakozni kívánó országok egyes bővítési (helyesebben mondva csatlakozási) politikája;
- a tagállamok bővítési politikája;
- az Európai Unió bővítési politikája;
- magának a bővítésnek a hosszabb távú integrációs hatása.

A négy terület összességében meghatározza azt, hogy a horizontális bővítés – azaz új tagok csatlakozása – hogyan hat a vertikális bővítés – tehát a mind több közösségileg szabályozott gazdasági funkció – processzusára (Lazea, 2011).

Az első pont szerint arra kereshetünk választ, hogy miért és milyen körülmények között akarnak egyes államok az EU tagjává válni, milyen elvárásokat támasztanak, és milyen előnyöket várnak el a csatlakozástól. Szélesebb értelmezésben idetartozik a tagjelöltek intézményalkotási folyamatának vizsgálata is, kezdve a csatlakozási kérelem beadásától a csatlakozásig, illetve a tagállami normák nemzeti szinten történő beépüléséig (Laermans–Roosens, 2009).

A második területet tekintve azt állapíthatjuk meg, hogy állandóan változott a tagállamok hozzáállása a bővítés kérdésköréhez, annak függvényében, hogy milyen közvetlen tapasztalatokkal rendelkeznek a már bent levők a csatlakozni kívánókról, milyen az adott időszak geopolitikai viszonyrendszere, és milyen későbbi hasznokat várnak a csatlakozás megszavazása után (Pintér, 2011). Ebben az összefüggésben igen fontos szerepet játszanak a történelmi tapasztalatok is.

Az egyes bővítések harmadik változó tényezője tehát a Közösség, valamint a Közösség bővítési politikájának átalakulása. Az eddigi bővítések alapján azt láthatjuk, hogy egyre nagyobb kihívássá válik a csatlakozás a kint levő országok számára. Az átveendő joganyag bővülése, a kulturális különbségek növekedése, valamint a különböző hierarchiaszintű követelmények időben is elhúzzák a csatlakozási folyamatot.

A bővítés hatása nagyságrendjét tekintve eltéréseket mutat az EU eddigi térbeli expanziójának egyes állomásai során, akár az újonnan csatlakozott országokra, akár a tagállamokra, akár az uniós intézményekre gyakorolt hatásokat elemezzük. „A Közösség esetében az egyes bővítések kapcsán felmerülő kérdések a hatalommegosztás és érdekviszonyok változásait, az identitás és uniós normák kérdéskörét, a hatékony működés problematikáját, valamint azt a lényegi dilemmát érinti, hogy vajon az újabb és újabb bővítések hogyan hatnak az integráció mélyülésére. A legfontosabb a horizontális intézményesülés megvalósulási folyamatának és annak az új tagokra gyakorolt hatásának vizsgálata. Ebben az esetben az alapvető kérdés az, hogy az új tagállamok életét mennyiben változtatja meg a csatlakozás, milyen átalakulást hoz identitástudatukban, érdek- és hatalmi viszonyaikban, vagyis hogy milyen körülmények között képesek az uniós normák és szabályok elfogadására” (Lőrinczné, 2013:33).

A konstruktivista megközelítések képviselői a meghatározott területeknek és elveknek megfelelően értékelik az integrációs és bővítési folyamatokat a keleti bővítés utáni időszakban is. Az EU-tagság megítélésében, a bővítéshez való pozitív hozzáállásban negatív trendek voltak megfigyelhetők 2004-et követően, mindez együtt járt a lassabb ütemű bővítéssel is (Sedelmeier, 2014).

A konstruktivista álláspont egyik legnagyobb hibája az, hogy nehezen kvantifikálható kategóriákat nevez meg indikátornak, fejlődési mércének (Sienkiewicz, 2003).

2. táblázat: Az integrációs terminológia bővítéssel összefüggő kulcsszavai

	Szektorális integráció	Vertikális integráció	Horizontális integráció
Az integráció tárgya	Szakpolitikai területek	A hatáskörök elosztása az EU-s és állami szintek között	Az integráció területi kiterjedése
A pótlólagos integráció területe	Új politikai területek integrálása	Állami hatáskörök közösségi szintre vétele	Új tagállam felvétele
Integrációelméleti terminológia	Kiterjesztés	Mélyítés	Bővítés

Forrás: Rittberger–Schimmelfennig, 2005:22

A 2. táblázat a konstruktivista irányzat neves képviselőinek megfogalmazásában szemlélteti a bővítés és az integrációs terminológia kapcsolatát. A szektorális integráció alapvetően a funkcionista irányzathoz köthető fogalom. Azt a folyamatot értjük alatta, amikor mind több szektorális, mondhatni funkcionális területet szabályoznak közösségi szintről. A bővítésnek ez a módja a „kiterjesztés” elnevezést viseli. A vertikális integráció vagy vertikális bővülés azt jelenti, hogy a politikai hatáskörök

elosztásában mind több területet átcsoportosítanak a nemzetek feletti, uniós szintre, ilyen módon „mélyítik” az integrációt. Az egyszerűen vett bővítés vagy „horizontális bővítés” pedig azt jelenti, hogy az EU-t alkotó nemzetek sorába újabbakat vesznek föl, ezáltal az Európai Unió nagyobb földrajzi területre lesz hatással közvetlenül. Ennek a három fogalomnak az elválasztása lehetővé teszi, hogy az integrációs elméletek és a különböző expanziós folyamatok kapcsolatát jobban megragadjuk.

A politikai alapokon nyugvó integrációs elméletek legfontosabb fogalmait, kitűzött céljait és meghatározó egyéniségeit foglalja magában a 3. táblázat. Az öt kiemelten kezelt irányzat érdemben elkülöníthető egymástól, a bal szélső oszlopban lefelé haladva – amely a dolgozatban a tárgyalás és kibontás menete is volt – a társadalmilag és minőségileg értelmezhető tényezők egyre nagyobb súllyal szerepelnek az integrációs folyamatok kifejtésében.

3. táblázat: A politikai alapú integrációs elméletek irányzatai

Politikai alapú irányzat	Legfontosabb fogalmak	Az integráció célja	Legfontosabb képviselők
Föderalizmus	Nemzetekfelettség, szupranacionális állam, kormányzás	Szupranacionális állam létrejötte	Spinelli, Pryce, Pinder
Funkcionalizmus	Gazdasági funkciók, spill over, egységesebb piac	Gazdasági egységesülés, majd politikai egyesülés	Mitrany, Haas, Spaak
Kormányköziség	Tagállami kormányok, érdekek, tárgyalás, alkufolyamat	Intézményesített egyeztető fórumokkal rendelkező EU	Moravcsik, Milward
Institucionalizmus	Közösségi intézmények, kulturális értékek, identitás, társadalmi legitimitáció	A közösségi intézmények szerepének meghatározása	Bulmer, Taylor, Avery
Konstruktivizmus	Szociológiai nézőpont, identitás, kiterjesztés	Az integrációs folyamatok puha faktorainak azonosítása	Risse, Schimmelfennig, Sedelmeier

Forrás: Saját szerkesztés

A föderalizmustól a konstruktivizmusig terjedő skála további sajátossága, hogy időben is többé-kevésbé egymás után jelentek meg az irányzatok. Az intézményelvűség és a konstruktivizmus egyértelműen csak az utóbbi évtizedekben került be az integrációval foglalkozó elméletek⁷ főáramába.

A bővítés és az integrációs elméletek kapcsolata leginkább a konstruktivista irányzat képviselői esetében jelenik meg kiemelt tényezőként, anyagi és hatalmi érdekek is abba az irányba terelhetik az EU-t, hogy kiemelten foglalkozzon a bővítéssel (Grabbe, 2001). A bővítés azonban társadalmi és intézményi átalakításokat is hoz a szereplők életében, ezekkel a vonatkozásokkal szintén foglalkozik a szakirodalom (Balázs, 2003; Grabbe, 2006). A bővítés különböző időszakaiban, különböző köreibben a tárgyalási

pozíciók és a folyamatban részt vevő felek gazdasági potenciálja és ereje változó volt, azt ki lehet jelenteni, hogy egyre nagyobb gazdasági lemaradásban levő országok⁸ kérték felvételüket az EU-ba (Friis–Murphy, 1999).

Az integrációs elméletek fejlődése, kialakulása szorosan összefügg az EU intézményi, szerződéses előrelépéseivel. Diez és Wiener arra mutatnak rá, hogy három nagyobb fázisra lehet osztani az integrációs elméletek fejlődését. A kezdeti két évtizedben az alapozó teóriák és a létrehozás indokait kereső irányzatok domináltak, az 1980-as évektől azonban a közösségi kormányzati gyakorlatok elemzése került napirendre. Az 1990-es évektől pedig az integráció fejlődésének társadalmi és politikai konzekvenciáinak levonása, a továbblendítési lehetőségek megtalálása került középpontba (Wiener–Diez, 2004). Mindezt kiegészíthetjük azzal, hogy a legfontosabb narratívák pontosan ezekben az időszakokban váltják egymást Pogátsa értelmezése szerint.

4. táblázat: Az integrációs elméletek fejlődése

Fázis	Időszak	Legfontosabb témák	Főbb narratívák
Az integráció létrehozásának indoklása, megalapozása	1950-es, 60-as évek	Az integrációs eredmények megragadása, az integráció létjogosultságának megalapozása	Föderalizmus, funkcionalizmus
Kormányzati gyakorlatok elemzése	1980-as évek	Az európai integráció politikai működésének elemzése a különböző szabályozási szinteken	Kormányköziség, föderalizmus
A működő EU fejlesztése	1990-től	Az integráció fejlődése társadalmi és politikai konzekvenciáinak levonása, továbblendítési lehetőségek megtalálása	Vegyes irányzatok, intézményelvűség, konstruktivizmus

Forrás: Saját szerkesztés Diez–Wiener, 2004:7 és Pogátsa, 2009 alapján

A politikai alapú integrációs elméletekkel az érdekvényesítési mechanizmusokról szóló szakirodalom is foglalkozik (Kéglér, 2008). Ezen irányzatok közül mindenképpen meg kell említeni a Putnam nevéhez köthető elméleti megközelítést, amely kétszintű politikai játszmák színtereként írja le az EU-t (Putnam, 1988). Többszintű érdekvényesítési mechanizmusok zajlanak le az EU intézményrendszerében, amelyet már a maastrichti szerződés óta erősítenek alapszerződési szinten (Peterson–Shackleton, 2012). Andrew Moravcsik elmélete szerint a politika szereplői racionális egyénként működnek, ilyen módon egy keresleti és kínálati oldallal jellemezhető politikai Marshall-keresztben gondolkodnak (Moravcsik, 1993). Wolfgang Wessels fúziós elméletének lényege abban áll, hogy nézete szerint az egyes államok érdekei, valamint az állampolgárok érdekei az integráció bővítése, előrelendítése, továbbfejlesztése tárgyában közös nevezőre, nyugvóponttra jutnak (Wessels, 1997). Fritz Scharpf elmélete szerint a közös döntési csapda helyzete jellemző az uniós döntéshozatalra (Scharpf, 1988). Murray Forsyth elmélete szerint az EU a nagyobb piacok kiépítésében kölcsönösen érdekelt államok önkéntes integrációjaként értelmezhető (Forsyth, 1981). Né-

zetei szerint ez a társulás az államok számára gazdasági érdekeik követésére rendelkezésre álló, három lehetséges piacszerzési stratégia közül az egyetlen vállalhatóan bizonyuló alternatíva volt. A másik kettő a hegemonia gyakorlása és a hatalmi egyensúly manipulációja lett volna, melyek elmélete születésekor nem voltak jellemzők, és a Közösségen belül nem is merült föl ezek használata.

A fentebb röviden ismertetett elméletek közvetlenül egyik korábban említett irányzatba sem voltak sorolhatók, de mindenképpen segíthetik az integrációról való gondolkodásunk alakítását.

ÖSSZE G Z É S

Az európai integráció jelenlegi állapotával, helyzetével, válságával sok tudományos tanulmány és egyéb publikáció foglalkozik. Ebben a tanulmányban arra tettem kísérletet, hogy a most zajló viták megértéséhez kellő elméleti és fogalmi alapot biztosítsak. Az Európai Unió és elődei történelmében a meghatározó, domináns elméleti irányzatok folyamatosan váltották egymást.

Bár biztonságpolitikai okok és megfontolások hívták életre az EU elődjét, már a kezdetektől komoly erőfeszítéseket tettek a gazdasági hasznok és költségek számszerűsítésére. A mindennapi gyakorlatban és a politikai döntések meghozatalában szintén jelentős szerepet játszottak a gazdasági liberalizáció előnyeit számításba vevő megállapítások.

Napjaink vitáiban is keverednek a politikai ideológiában és érdekérvényesítésben használatos érvek, valamint a közvetlenül gazdasági fogalmakat használó megállapítások. A kevésbé körvonalazható és megfogható identitással és értékalapokkal is gyakran foglalkoznak akár a monetáris unió kérdései, perspektívái, akár a bővítések, a brit kilépés, akár a migráció kapcsán.

Az elméletek és fogalmak rendszerezése után minden bizonnyal könnyebben megérthetjük ezeknek a vitáknak a tartalmát, valamint felfedezhetjük a szereplők megfontolásait, érdekeit is.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Érdemes megemlíteni, hogy a *Révai nagy lexikona* szerint az integritás jelentése épség, teljesség, megbonthatatlanosság, míg az integráns jelentése a következő: lényeges, valamely dolognak teljességéhez lényegesen hozzá tartozó.
- ² A pragmatikus megnyilvánulási lehetőség alatt elsősorban azt értem, hogy ezeket az irányzatokat az Unió alapító atyái között nyilvántartott politikusok képviselték, törekedtek arra, hogy a föderalista vagy éppen a funkcionalista teóriák megállapításai a gyakorlati döntésekben és az alapító dokumentumokban testet öltsenek.
- ³ Balassa az Amerikai Egyesült Államokban dolgozta ki elméleti modelljeit, megállapításait.
- ⁴ Az uniós politikai rendszer mozgástörvényeiben nem ma fordul elő először, hogy egy stabilnak hitt helyzetből átmenetileg instabil állapotba lépünk át (Ágh, 2013).
- ⁵ Az opt-out lehetőség olyan konkrét esetet jelent, amikor egy adott ország bizonyos közösségi kötelezettség alól felmentést kap, vagy bizonyos területen nem kell további integrálódást elérnie, annak ellenére, hogy a többi állam számára ez kötelező lenne. Ezt a jogot jellegzetesen egy záródékba foglalják. Ilyen

- kivételes pozíciót vívott ki magának például az Egyesült Királyság az euró bevezetésével kapcsolatban. Az uniós terminológia szerint ekkor ezt mondják: az Egyesült Királyság opt-outtal nem vezette be az eurót. A kifejezés az opting out (kívül maradás) angol szavak jelentéséből származik.
- ⁶ A konstruktívizmus Szűcs Zoltán Gábor és Szabó Gabriella értelmezése szerint nem más, mint egyfajta köztes elméleti pozíció, egyfelől a racionalista, az oksági összefüggésekre építő, materialista, másfelől az ezek posztmodern kritikáját nyújtó reflexív elméletek között. A szerzőpár szerint konstruktívizmus helyett érdemes konstruktivista elméletekről beszélni, mert sokféle konstruktívizmus képzelhető el attól függően, hogy e két elméleti pólushoz képest milyen távolságban helyezhető el egy adott változat.
- ⁷ Az integrációs elméletekkel foglalkozó irodalmi összefoglalók közül kiemelkedik a Bache, George és Bulmer szerzőhármas által angol nyelven írt könyv, amelynek címe *Politics in the European Union*. Az Európai Unió politikáival részletesen foglalkozó munka fontosságára a fejezet korábbi részében is föl hívtam az olvasó figyelmét. Ezen a helyen azért teszem ezt még egyszer, mert arra szeretnék utalni, hogy ebben a könyvben az értekezés tervezetében kifejtettek mellett egyéb politikai alapú irányzatokra is utalnak. Ezek az irányzatok azonban – ahogyan megnevezésük is mutatja – jobbára besorolhatók az öt nagy irányzat valamelyikébe. A részletes tárgyalásból kimaradt elméletek a következők: posztfunkcionalizmus, racionális választások institucionalizmusa, történelmi institucionalizmus, szociológiai institucionalizmus, politikai hálózatok működését leíró teóriák, liberális konstruktívizmus, kritikai konstruktívizmus, neomarxizmus, feminista kritikizmus.
- ⁸ 1995-ben lépett be az EU-ba Svédország, Finnország és Ausztria. Ez a bővítési kör természetesen nem illeszthető be abba a gondolatmenetbe, hogy az átlagnál lényegesen szegényebb, az előzőekben felvetekhez képest alacsonyabb gazdasági fejlettségű országok léptek be az Unióba. Arra viszont fel kell hívni a figyelmet, hogy mindegyik ország esetében voltak olyan speciális tulajdonságokkal rendelkező régiók, amelyek igencsak eltérőnek, lemaradónak számítottak (Rechnitzer–Smahó, 2011).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aalberts, Tanja (2005): *Sovereignty Reloaded? A Constructivist Perspective on European Research*. Webpapers on Constitutionalism & Governance beyond the State, No. 2, https://doi.org/10.1007/1-4020-4430-5_11.
- Aron, Raymond (1953): Problems of European Integration. *Lloyds Bank Review*, No. 28.
- Avery, Graham – Faber, Anne – Schmidt, Anne (eds.) (2009): *Enlarging the European Union: Effects on the New Member States and the EU*. Trans European Policy Studies Association, Brussels.
- Ágh Attila (2013): Az Európai Unió közpolitikai rendszerének áttekintése: az uniós közpolitika és az uniós politika paradoxonjai. *Politikatudományi Szemle*, 22. évf., 3. sz., 73–90.
- Bache, Ian et al. (2011): *Politics in the European Union*. Oxford University Press, Oxford, <https://doi.org/10.1093/hepl/9780199689668.001.0001>.
- Balassa Béla (1961): *The Theory of Economic Integration*. Routledge, New York.
- Balázs Péter (1996): *Az Európai Unió külkapcsolatai és Magyarország*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Balázs Péter (2002): *Az Európai Unió külpolitikája és a magyar–EU kapcsolatok fejlődése*. KJK–Kerszöv, Budapest.
- Balázs Péter (2003): *Európai egység és modernizáció*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Bóka Éva (2001): *Az európai egység gondolat fejlődéstörténete*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Bóka Éva (2006): Európai integráció és a federalizmus eszméje. *Európai Tükör*, 11. évf., 6. sz., 22–38.
- Bóka Éva (2008): *Az európai integráció. Elméletek történelmi perspektívában*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Börzel, Tanja A. – Risse, Thomas (2009): *Diffusing (Inter-) Regionalism. The EU as a Model of Regional Integration*. KFG Working Paper No. 7, http://userpage.fu-berlin.de/kfgeu/kfgwp/wpseries/WorkingPaperKFG_7.pdf.
- Bulmer, Simon (1983): Domestic Politics and European Union Policy-Making. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 21, No. 4, 349–363, <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1983.tb00265.x>.
- Bulmer, Simon (1994): The Governance of the European Union: A New Institutional Approach. *Journal of Public Policy*, Vol. 13, No. 4, 351–380, <https://doi.org/10.1017/s0143814x0000115x>.

- Chebakova, Anastasia (2008): *Theorizing the EU as a Global Actor: a Constructivist Approach*. The Maturing European Union – ECSA-Canada Biennial Conference Paper, 1–16.
- Checkel, Jeffrey T. (2006): *Constructivist Approaches to European Integration*. Arena Centre for European Studies, Oslo.
- Deutsch, Karl W. (1978): *Analysis of International Relations*. Prentice Hall, New Jersey.
- Forsyth, Murray (1981): *Unions of States. The Theory and Practice of Confederation*. Leicester University Press, Leicester.
- Friis, Lykke – Murphy, Anna (1999): The European Union and Central and Eastern Europe: Governance and Boundaries. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 37, No. 2, 211–232, <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00160>.
- Gazdag Ferenc (2005): *Európai integráció és külpolitika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Grabbe, Heather (2001): *Profiting from EU Enlargement*. Centre for European Reform, London.
- Grabbe, Heather (2006): *The EU's Transformative Power. Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe*. Palgrave Macmillan, London, <http://dx.doi.org/10.1057/9780230510302>.
- Grüber Károly (2002): *Európai identitások: régió, nemzet, integráció*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Györkös Péter (2006): A gondolkodási („reflexiós”) időszak első éve. *Európai Tükör*, 11. évf., 10. sz., 17–21.
- Haas, Ernst B. (1964): *Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization*. Stanford University Press, Stanford.
- Haas, Ernst B. (1968): *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economical Forces 1950–1957*. Stanford University Press, Stanford.
- Hall, Peter A. – Taylor, Rosemary C. R. (1996): Political Science and the Three New Institutionalism. *Political Studies*, Vol. 44, No. 5, 936–957, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb00343.x>.
- Hartog, Floor (1953): European Economic Integration: a Realistic Conception. *Weltwirtschaftliches Archiv*, Vol. 71, No. 2, 165–181.
- Hill, Christopher (2002): The Geopolitical Implications of Enlargement. In: *Europe Unbound. Enlarging and Reshaping the Boundaries of the European Union*. Ed. Jan Zielonka, Routledge, London, 95–116.
- Hoffmann, Stanley (1966): Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe. *Daedalus*, Vol. 95, No. 3, 862–915.
- Hoffmann, Stanley (1995): *The European Sisyphus. Essays on Europe, 1964–1994*. Westview Press, Boulder.
- Keohane, Robert O. (1986): *Neorealism and its Critics*. Columbia University Press, New York.
- Keohane, Robert O. – Nye, Joseph S. (2000): *Power and Interdependence*. Longman, New York.
- Kéglér Ádám (2006): *Érdekvérvényesítés az Európai Unióban*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Kéglér Ádám (2008): *Tagállami érdekvérvényesítés az Európai Unióban*. PhD-értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok, Multidiszciplináris Doktori Iskola, Budapest.
- Kozma Ferenc (1970): *A „két Európa” gazdasági kapcsolatai és a szocialista nemzetközi együttműködés*. Kossuth-KJK, Budapest.
- Laermans, Huguette – Roosens, Paul (2009): The Enlargement of the European Union. *Ekonomiska misao i praksa*, Vol. 18, No. 2, 397–410.
- Lazea, Dan (2011): *EU Enlargement towards Central and Eastern Europe: A Social Constructivist Approach*. http://cais.cass.anu.edu.au/sites/default/files/cais/Lazea._EU%20enlargement.pdf.
- Losoncz Miklós (2011a): *Az Európai Unió Rómától Budapestig*. Tri-Mester, Tatabánya.
- Losoncz Miklós (2011b): *Az Európai Unió külkapcsolatai és külkapcsolati politikája*. Tri-Mester, Tatabánya.
- Lőrinczné Bencze Edit (2009): *Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében*. Doktori értekezés, Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr.
- Lőrinczné Bencze Edit (2013): *Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében*. Aposztróf, Budapest.
- Majone, Giandomenico (1996): *Regulating Europe*. Routledge, London, <https://doi.org/10.4324/9780203439197>.
- Meade, James E. (1955): *The Theory of Customs Unions*. North-Holland Publishing, Amsterdam.
- Milward, Alan S. (1999): *The European Rescue of the Nation-state*. Routledge, New York, <https://doi.org/10.4324/9780203982150>.

- Mitrany, David (1965): The Prospect of European Integration: Federal or Functional. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 4, No. 2, 119–149, <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1965.tb01124.x>.
- Moravcsik, Andrew (1993): Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmental Approach. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 31, No. 4, 473–524, <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1993.tb00477.x>.
- Moravcsik, Andrew (1995): Liberal Intergovernmentalism and Integration: A Rejoinder. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 33, No. 4, 611–628, <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1995.tb00554.x>.
- Myrdal, Gunnar (1972): *Érték a társadalomtudományban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Nello, Susan S. (2010): *EU Enlargement and Theories of Economic Integration*. DEFPIID Working Papers, University of Siena, Siena.
- Palánkai Tibor (2004): *Az európai integráció gazdaságtana*. Aula Kiadó, Budapest.
- Palánkai Tibor (2010): Az integráció mérésének lehetőségei. *Közgazdaság*, 5. évf., 4. sz., 47–72.
- Palánkai Tibor et al. (2011): *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pelkmans, Jacques (1997): *European Integration: Methods and Economic Analysis*. Financial Times Press, London.
- Peterson, John – Shackleton, Michael (eds.) (2012): *The Institutions of the European Union*. Oxford University Press, New York.
- Pinder, John (1992): *European Community. The Building of a Union*. Oxford University Press, Oxford.
- Pinder, John (1998): *The Building of the European Community*. Oxford University Press, Oxford.
- Pintér Tibor (2011): Az Európai Unió és a Nyugat-Balkán viszonya a felek érdekei alapján. In: *Válság közben, fellendülés előtt*. Szerk. Losonczi Miklós, Szigeti Cecília, Széchenyi István Egyetem, Győr, 85–100.
- Pogátsa Zoltán (2009): *Álomunió. Európai piac állam nélkül*. Nyitott Könyvműhely, Budapest.
- Putnam, Robert D. (1988): Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games. *International Organization*, Vol. 42, No. 3, 427–460, <https://doi.org/10.1017/s0020818300027697>.
- Rechnitzer János – Smahó Melinda (2011): *Terrületi politika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rittberger, Berthold – Schimmelfennig, Frank (2005): Integrationsstheorien: Entstehung und Entwicklung der EU. In: *Die Europäische Union. Theorien und Analysekonzepte*. Eds. Katharina Holzinger et al., Schöningh, Paderborn, 12–47.
- Risse, Thomas (2004): Social Constructivism and European Integration. In: *European Integration Theory*. Eds. Antje Wiener, Thomas Risse, Oxford University Press, Oxford, 159–176.
- Rosamond, Ben (2000): *Theories of European Integration*. Palgrave Macmillan, New York.
- Röpke, Wilhelm (1959): *International Order and Economic Integration*. D. Reidel Publishing, Dordrecht.
- Saurugger, Sabine – Mérand, Frédéric (2010): Does European Integration Theory Need Sociology? *Comparative European Politics*, Vol. 8, No. 1, 1–18, <https://doi.org/10.1057/cep.2010.1>.
- Sedelmeier, Ulrich (2003): *EU Enlargement, Identity and the Analysis of European Foreign Policy: Identity Formation Through Policy Practice*, EUI Working Papers, RSC No. 2013/13, Florence.
- Sedelmeier, Ulrich (2014): *Europe after the Eastern Enlargement of the European Union: 2004–2014*. Heinrich Böll Stiftung, http://eu.boell.org/sites/default/files/uploads/2014/06/eastern_enlargement.pdf.
- Scharpf, Fritz (1988): The Joint Decision Trap: Lessons from German Federalism and European Integration. *Public Administration*, Vol. 66, No. 3, 239–278, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.1988.tb00694.x>.
- Schimmelfennig, Frank (1999): *The Double Puzzle of EU Enlargement. Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Decision to Expand to the East*. <http://aci.pitt.edu/2379/1/002531.PDF>.
- Schimmelfennig, Frank – Sedelmeier, Ulrich (2002): Theorizing EU Enlargement: research focus, hypotheses, and the state of research. *Journal of European Public Policy*, Vol. 9, No. 4, 500–528, <https://doi.org/10.1080/13501760210152411>.
- Sey István (2008): *Fejezetek az európai integráció 20. századi történetéből*. Universitas-Győr, Győr.
- Sienkiewicz, Aldona (2003): The European Union's Enlargement to the East: Can a Constructivist Perspective Explain Integration in Europe? *Glendon Journal of International Studies*, Vol. 3, 114–124.
- Spinelli, Altiero (1966): *The European Adventure: Tasks for the Enlarged Community*. Johns Hopkins Press, Baltimore.
- Sullivan, Michael, P. (1976): *International Relations. Theories and Evidence*. Prentice Hall, New Jersey.

- Swisa, Maya (2011): Future Stability in the European Union: Realism, Constructivism, and Institutionalism. *Claremont-UC Undergraduate Research Conference on the European Union*, Vol 2011, No. 11, <https://doi.org/10.5642/urceu.201101.11>.
- Szűcs Zoltán Gábor – Szabó Gabriella (2012): Politika európai térben. Egy kutatási program elméleti keretei. *Politikatudományi Szemle*, 21. évf., 4. sz., 81–103.
- Taylor, Paul (1990): Consociationalism and Federalism as Approaches to International Integration. In: *Frameworks for International Cooperation*. Eds. A.J.R. Groom, Paul Taylor, Pinter Publisher House, London, 172–184.
- Tinbergen, Jan (1965): *International Economic Integration*. Elsevier, Amsterdam.
- Viner, Jacob (1950): *The Customs Union Issue*. Carnegie Endowment for International Peace, New York.
- Wessels, Wolfgang (1997): An Ever Closer Fusion? A Dynamic Macropolitical View on Integration Processes. *Journal on Common Market Studies*, Vol. 35, No. 2, 267–299, <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00060>.
- Wiener, Antje – Diez, Thomas (2004): *European Integration Theory*. Oxford University Press, Oxford.